

KOVÁCS ISTVÁN
**A Szolidaritás korszaka
közelnézetből**

Gondolatok Szalai Attila *Lengyel földön*
*(Emlékek, naplók 1976–1990)** című kötetéről

A naplóirás – bizonyos szempontból – a kitartás rokon értelmű fogalma. Vagy tízszer vágtam neki – rendszerint újévi fogadkozásaim egyik programpontjaként. Két-három hónapnál tovább nem futotta a mindennapjaimat megörökítendő állhatatosságból. Többek között emiatt is késztet Szalai Attila *Lengyel földön* című könyvének puszta alcíme – *Emlékek, naplók 1976–1990* – kalapemelésre.

A megelőlegezett elismerésre rászolgált a könyv. A szerző sikeresen ötvözte a szavakba vagy tömondatokba sűrített esemény-felsorolással beérő diáriumot az elmélkedő naplóval. Az elmélkedés Szalai Attila esetében egyszerre politológiai és lételméleti. Ezt a kettősséget a lengyelországi események, a szocializmus lengyel változatának abszurditása kényszeríti a szerzőre. Persze a térségünkben megvalósult szocializmus az abszurdítások különféle változatainak kaleidoszkópja: benne a Moszkva által rázogatót, s végül vörös csillaggá összeálló román, bolgár, NDK, csehszlovák, lengyel, magyar hatalomszletké.

Ma már több könyvespolcot megtöltenének azok a munkák, amelyek azt taglalják, mit jelentett az 1960-as évek eszmélkedő magyar fiatalságának – közmegegyezélesen: a nagy generációnak – Lengyelország. A nyugati világra nyíló ablakot? A szabadság illúzióját? A hősi tradíciók tárházát? A nemzeti és emberi önbecsülés visszaszerzésének érzelmi gyakorlóterét? Az 1956-os magyar forradalom idegenben ápolt emlékének bekeretezhető helyszíneit?

Az 1968 előtti Lengyelország minden bizonnyal más volt, mint az 1976 utáni. A „tahók diktatúrája” 1968-ban az értelmiséggel, 1970-ben a munkássággal akart leszámolni... A Lengyel Egyesült Munkáspárt második vezetője, Władysław Gomułka ennek kudarcába bukott bele. Az 1971 és 1975 közötti fél

évtized azt bizonyította, hogy jólétet a szocializmus keretei között csak nyugati kölcsönökre lehet alapozni... Amit vissza kell fizetni. Ha van miből...

Ha a naplóíró 1974 őszén telepszik át Lengyelországba, belekóstolhatott volna a művi jólétbe. Akkor még a boltok, áruházak polcait megtöltötték a honi és külföldi termékek – elérhető áron. Közepes jövedelem birtokában is elő lehetett jegyezni a kis Polski Fiatra. Szalai Attilát két évvel később juttatta ki Lengyelországba a „testvérek” iránt érzett romantikus rokonszenve és a házasságban is testet öltött szerelem.

1976. október 11.: „Hát – itt volnánk. Tizennégy órás autót, tetű lassan, hatvan-nyolcvanas tempóban” – olvasható naplójában a Varsóban beírt két első mondat. A *Naplónak* a lengyel fővárosban 1990. március 27-én megfogalmazott utolsó két mondata: „Igen, okiratot hamisítottam, bevallom verés nélkül. De mi egyebet tehettem volna?” (Az okirat-hamisítást illetően a hazatérési dokumentum kiadását megtagadó magyar konzul kijátszására utal a naplóíró. Amilyen nehezen engedték ki a magyar hatóságok Lengyelországba, ugyanúgy akadályozták a hazatérését is.) Mi történt a két dátum közötti tizenhárom és fél évben? E kérdésre a *Napló* közel nyolcszáz oldalán hömpölyög a válasz.

1976. október 12-én nyitották meg ünnepélyesen a Katowice és Varsó közötti gyorsutat, amelyet Szalai Attila egy nappal korábban még nem használhatott. Rajta elsőként a sikerpropagandisták robogtak Varsóból Katowicébe, a Lengyel Egyesült Munkáspárt első titkárának, Edward Giereknek sziléziai fellegrába, ahol közel másfél évtizeden át vajdasági párttitkár volt. Decemberben az első csapalással ő helyezte jelképesen üzembe a Katowicei kohót, amely teljesen kiépülve nyolcvanezer munkást foglalkoztat, s majd egyik kiinduló bázisa lesz a proletárdiktatúra megdöntésének.

„December! Ez Lengyelországban mágikus hónap” – mondhatná a költő, Tadeusz Różewicz. Gierek elődje, Władysław Gomułka tisztában volt azzal, hogy a munkások milyen veszélyt jelenthetnek a szocializmusra. A tengerparti városokban ezért rendezett köztük – Wojciech Jaruzelskivel kart karba öltve – vérfürdőt 1970 decemberében. Gierek „csak” bíróság elé állította az áremelések ellen 1976 júniusában Ursusban és Radomban tüntető munkások hangadóit. Szeptember 23-án megalakult a Munkásvédő Bizottság, amelynek tevékenysége nyomán a hatalom kénytelen volt szabad lábra helyezni a bebörtönzötteket.

* Szalai Attila: *Lengyel földön. Emlékek, naplók 1976–1990*. Magyar Napló, Budapest, 2018

Első ízben került sor az értelmiségiek és a munkások között valódi összefogásra, szolidaritásra.

Az 1976-os év eseményeit röviden számba véve kiderül, hogy Szalai Attila történelmileg izgalmasnak ígérkező időszakban készült letelepedni Lengyelországban. Figyelmét egyelőre lekötötték a mindennapi megélhetés gondjai, amelyeket megsokszorozott az önálló lakáshoz jutás nehezen megoldható feladata. Az anyósék másfél szobás lakásában csak átmenetileg húzhatták meg magukat. Szalai Attilának a beköszöntő hiánygazdálkodás viszonyai között kellett a helyét megtalálnia. Tapasztalnia kellett, hogy a mindennapi létfenntartási eszközök beszerzése különös talpraesettséget, erőfeszítést igényel. Az így kialakult helyzet a lengyeleket nem érintette váratlanul. „Sokan épp az adok-veszekből tartják fenn magukat, azzal, hogy semmilyen adót nem fizetnek a tevékenységük után, tébé- és nyugdíjjárulékot sem, s a »munkások állama« mégis gondoskodik róluk. Jobb, mint Amerika! És az egész megint csak a hiánygazdálkodáson alapul. Szerteágazó ismeretségek, éles szem, kiváló terepismeret és tájékozottság a siker kulcsa. Tudni kell, mi a kereslet, hová, mikor hoznak árut, szemfülesen fel kell vásárolni a cuccot, aztán 50-100 százalékos haszonnal eladni azoknak, akiknek vagy kedvük, vagy idejük, vagy egyszerűen rátermettségük nincs az ügyeskedéshez, a szerzéshez” – jegyzi meg a naplóíró, akinek kivételező szerencséje, hogy anyósa egy húsbolt vezetője. Márpedig a minőségi hús egyre inkább valutának számít. E különleges családi helyzet – az árucserre lehetősége – segíti hozzá a régóta vágyott „sztereó berendezéshez”.

Az ismeretség-láncolat mozgásban tartásához megfelelő árukapcsolás és kenőpénz szükséges. Kazimierz Wyka, a kiváló irodalomtörténész 1946-ban „*Látszatélet*” címmel könyvet jelentetett meg a németek által megszállt Lengyelország, pontosabban a Főkormányzóság mindennapjairól. Micsoda nyüzsgés jellemezte akkor a nagyvárosok utcáit! Ahhoz ugyanis, hogy a legegyszerűbb közszükségleti cikkhez, például szappanhoz hozzájusson az ember, legalább nyolc-tíz közvetítőszemély „szolgáltatását” kellett igénybe venni. Ez azt a látszatot keltette, hogy mindenki rendkívül tevékeny. Az is volt. De az ilyen jellegű tevékenység, „munka” elképesztő egyéni és közösségi energiák elfecsérlését jelentette. Nemcsak háborús viszonyok közepette, hanem a szocializmus építése során is. Szalai Attila ilyen „látszatelet” részese lett – és maradt tizenhárom éven át. Közben a rendszert működ-

tető hatalmi gépezet több ízben is megakadályozta, hogy egyetemi diák lehessen. 1982-ben azért, mert nem volt hajlandó besúgófeladatot vállalni a magyar nagykövetségen. Ezzel kapcsolatos kálváriáinak leírása politikatörténeti krimi.

Az ellátási gondokat állandósító gazdasági válság tüneti kezelésének egyik módja a Pewex-üzletek fenntartása, működtetése volt, ahol nyugati valutáért mindenhez hozzá lehetett férni. A Szalai házaspár is rádöbbsent, hogy csak dollárért juthat belátható időn belül lakáshoz. Nyugati valutát a feketepiacon lehetett beszerezni. Míg ez Magyarországon bűnnek, Lengyelországban támogatandó vállalkozásnak számított. A legegyszerűbb módon Nyugat-Európában, elsősorban Angliában, Svédországban, Németországban végzett feketemunkával lehetett két hónap alatt egy évi lengyel átlagfizetést megkeresni. Szalai Attila és felesége is élt ezzel a lengyel állam által nem akadályozott lehetőséggel...

A napló szerzője, bármennyire is a mindennapok gondjaival kell megküzdenie, beleütközik a naplóírás dátumai közé préselt heteknek, hónapoknak, éveknek történelemtől véraláfutásos eseményeibe. Habitusából eredően az ütközéseket nem akarja kikerülni. Belekóstol a földalatti kiadói és terjesztési munkába. Az, hogy a föld alatt független szakszervezeteket, kulturális életet, kiadóhálózatot szervező Lengyelországban az események felgyorsulnak, Karol Wojtyła krakkói püspök 1978. október 16-án történt pápává választásának köszönhető. „Isten éltesse Lengyelországot, a lengyeleket, akik hűek tudtak maradni katolikus hagyományaikhoz, képesek voltak olyan személységet kinevelni, kiadni magukból, aki méltó lehetett erre a megtiszteltetésre! Talán végre észhez térnek ezután az olaszok, s más nyugatiak is, ezek a lenini »hasznos idioták«, s elkezdik valós értékén kezelni a világnak általunk lakott részét” – kommentálja a reménykeltő változásokat Szalai Attila.

A Szentatya – 1989. június 2. és 10. között tett – első honi zárandokútja rádöbbsentette a lengyeleket, hogy mennyire fegyelmeztettek, összetartók és bátrak tudnak lenni. Mintha valóban nem pusztába kiáltott intelem lett volna a pápai biztatás: „Ne féljete!”

Elmondható, hogy II. János Pál lengyelországi zárandoklatának meghosszabbított szellemi-lelki útvonala 1980 országos sztrájkhullámtól viharos nyarán Gdańskba vezetett, ahol augusztus 31-én Lech Wałęsa vezetésével megalakult a Szolidaritás szakszervezet. Szalai Attilának a napi eseményeket követő

naplója bizonyítja, hogy Wałęsa, a villanszerelő valóban „a remény embere”, hiteles történelmi személyiség volt, s 1990 utáni politikai szerepe nem vetíthető vissza az 1980-t követő évtizedre.

A szabadság 1980 augusztusában beköszöntő tizenhat hónapjából Szalai Attila három hónapot töltött Lengyelországban. Korábbi tervének megfelelően december 5-én Angliába repült, hogy feketemunkával annyi pénzt keressen, amennyit befizetve – a hasonló céllal, de legálisan Svájcban dolgozó – feleségével együtt lakáshoz juthassanak. Tudatában van annak, hogy kapcsolatukra még egy ilyen cél érdekében vállalt távollét is kockázatos lehet. Később valóban elérkezik az a pillanat, amikor a „szakítópróbás” külső eseményekbe, körülményekbe belefáradt felesége olyan megjegyzést tesz – „Tudod, egyre gyakrabban elgondolkodom, hogy nem nekem való ez az egész” –, amelybe a naplói író beleremeg: „Mélyen a zsigereimben felvillan egy rossz, émelyítő érzés, amivel még nem volt dolgom a feleségem esetében. Más nőkhöz kötődő emlékeim szerint ez akkor jelentkezett, amikor elkezdtünk kihátrálni a szerelemből.”

Az angliai kemény munkával megfáradt álmai égboltjára kiszegecselte napi élmények nagy részét Szalai Attila úgy veti papírra, hogy abból kitelik egy novellafüzér. A nyelvi gondosság, igényesség a szerző egész naplóját jellemzi. Ezt csak a kommunistákat és intézkedéseiket minősítő dörgedelmei, olykor a nyomdafestéket is alig tűrő kifakadásai teszik tinfoltossá. (Amelyek könnyen eltávolíthatók.) A Mazúriai tóvidék középkori hangulatot árasztó tájainak leírása – ahol a háttérben honvédő lengyel lovagként mindig megjelenik a zseniális képzőművész-barát, Rafał Strumiłło –, a behavazott XVIII. századból a XX. század utolsó negyedébe suhanó szánokat, szánózásokat (kuligokat) életre keltő emlékképek megjelenítése, a karácsonyi lakomák ízeinek felvillantása mind Szalai Attila írásművészetének bizonyosságai... Az időtlen mazúriai nyugalomból aztán máris visszazuhanás az apátiába... vagyis az értelmetlen mindennapi lóti-futiba... De hát élni kell!

A hadiállapot kihirdetése előtt tíz nappal Szalai Attila visszatér Varsóba. „Szürke hó. Szürke házak. Szürke utcák. Szürke gépkocsik. Szürke emberek. Szürke jelen szürke ég alatt. Szürke gondolatok. Galambszín reménytelenség” – ez az, amit a repülőtérről hazafelé tartva érzékel.

Pedig oka a reménytelenségre a hadiállapot december 13-ai kihirdetése után lehetne igazán. A ka-

rácsonyon és szilveszteren átívelő letargiából annak hírére tér magához 1982. január végén, hogy a Varsótól 220 kilométerre, a szovjet határnál fekvő Białystokban átveheti a valutában korábban befizetett Ladát. Az ottani Autóker kirendeltségen vagy félszáz ember nyüzsög. A kocsni átvétele itt sem megy simán. Bravúros a Lada kiadását, majd lerobbanását taglaló leírás, amelyből kiérezhető, hogy a rendszer éve megvannak számlálva, noha a közúti katonai ellenőrzőpontok, a lépten-nyomon igazoltató járőrök a stabilitás, a pokoli örökkévalóság érzetét keltik. „Gyorsan az emberem kabátja alá csúsztatom a Pewexből származó hétdecis Smirnoffot, amit kenőanyagként hoztam. Az ipse jóindulatúan csóválja a fejét, szabadkózik, hogy hát szívesen elfogadja ő, de nincs miért. Magyarazza is menten: az egész mostani szállítmány világoszöld, belül »székletbarna«, szürke kárpittal, ugyanazzal a felszereltséggel, semmi extra, hajszállra egyforma mind, úgyhogy választási lehetőség nuku. [...] Behozzák a műhelybe a borzalmas libafos-zöld gépet, valami forró folyadékkal mosogatják az üvegeiről a milliméter vastag viaszréteget, amivel a kocsiszekrényt a szállítás idejére bevonják. A karosszériájáról nem szedik le. Kérdem, miért. Mert kevés az oldószerük.

Gyanúsán gyorsan menetkésznek mondják a gépet. [...] A hozzám rendelt eladó gyanakodó megjegyzésemre sajnálkozva közli: igazam van, Varsóban minél hamarabb vigyem el a zoliborzi Lada-szer vízbe, hogy »kivasalják«, mert itt nekik semmilyen lehetőségük nincs a tisztességes beállításokra. De azért Varsóig elmegy?”

Elment, de ott rögtön egy ismerős által ajánlott szervizhez vezetett az útja, mert Varsóban elromlott a vízpumpa. A rokonszenves szerelők „keserűen nevetnek, amikor meglátják, mi történt. Kiderül, hogy gyakori jelenség: a szovjet gyárban egyszerűen elfelejtik bezsírozni a vízpumpa tengelyét, ettől az inkább előbb, mint utóbb felmelegszik, besül, és szét-törlik. Azt mondják, szerencsém van, mert ez már Białystok és Varsó között bekövetkezhetett volna. De így is van baj elég: új pumpa, hűtőcső, de olajcsere is, mert telement vízzel a rendszer. [...] A fűeket be kell állítani. A balra húzás, a »mászkalás« meg azért van, mert a kocsni »négynyomos«. Megmagyarázzák, mi az: minden kereke más nyomon megy, nincs szinkronban az első és a hátsó felfüggesztés, utánfutás, kerékdőlés, összetartás, általános geometria, semmi. Le kell szedni az egész első hidat...”

Szalai Attila ugyanilyen arányban talál hibákat valutáért vásárolt lakásukban is. Ezek kijavításához maga fog hozzá. Mire az általa rendbe rakott lakás csodájára járnak barátai, felesége bejelenti válási szándékát... Nemcsak a magánéletben bekövetkezett válság erodálja lelkiileg Szalai Attilát, hanem honfitársainak az emberi méltóságért küzdő lengyelekhez való viszonya is. A kaposvári vendégmunkások tolmácsaként dolgozó naplóíró testközelből érzékeli a magyar „szaktársak” szemrehányással vegyes önző aggodalmát, miszerint „a sztrájkoló lengyeleket nekünk kell eltartani, ezért csökken nálunk az életszínvonal. És különben is, mit akar a pápa...” A seftelő lengyeleket befeketítő suttogó propaganda, a felülről csöpögtetett kabarétréfás mérgeg elképesztően hatásos, s jól jellemzi a magyar társadalom egy részének tudatállapotát. „Tragikusan elválni látszik a két testvér útja” – jegyzi meg a naplóíró. Annak reményét, hogy ez mégsem így történik, majd az 1987. szeptember végén Magyarországról érkező hírek lobbantják fel benne. Az, hogy a Lakitelken Lezsák Sándor udvarán felállított „jókora kiszuperált katonai sátorban [...] összedugta a fejét több mint 180 bátor magyar ember”, s ennek nyomán fontos eseményre került sor: „Estére elfogadtak egy közös nyilatkozatot, végül pedig a résztvevők megalakítottak egy független reformmozgalmat Magyar Demokrata Fórum néven.” „Na végre! Ébredszik Magyarország is!” – nyugtázza Szalai Attila, aki többedmagával – így Engelmayer Ákossal, Tar Károllyal együtt – megalakítja az MDF lengyelországi szervezetét.

Hogy az 1982 „autó-kalandozó” januárját követő mesebeli hét esztendőben nem változott semmi, azt Mieczysław Wilczek iparügyi miniszter bizonyítja legbeszédesebben. Ő ugyanis az javasolta 1989 januárjában, hogy „legjobb volna egyfajta autót gyártani, egy színben”. Kiderült tehát, hogy a fekete szemüvege miatt „Hegesztőnek” vagy „Vakvarjúnak” hívtott Jaruzelski tábornok által bevezetett hadiállapot, s az azt követő politikai, gazdasági, szellemi vegetálás időszaka csak elmélyítette az 1970-es évek utolsó harmadában kirobbant válságot. Ráadásul a rendszer emberellenes lényegével – Jerzy Popieluszko atya meggyilkolása következtében – a Jaruzelski-féle állami és pártvezetés is szembesülésre kényszerült. A lengyel kommunista hatalom 1988 nyárutóján tárgyalópartnerének ismerte el a legalizált Szolidaritást, szakszervezetet. Ebben az évben a lengyel sajtó már elsődleges hírekben, kommentárookban

foglalkozott a magyarországi eseményekkel, változásokkal.

1989. január végén Wojciech Jaruzelski és Pozsgay Imre szinte egy időben történelmi jelentőségű bejelentést tesznek. Pozsgay Imre azzal, hogy az 1956-os őszi eseményeket népfelkelésnek deklarálta, kidöntötte a Kádár-rendszer létjogosultságának „ellenforradalom-habarccsal” bevakolt pilléreit. Jaruzelski tábornok beismerte azt, ami napnál is világosabb: a Szolidaritás nélkül nem lehet úrrá lenni a Lengyelország létét aláásó, másfél évtizede tartó válságon.

Február 6-án Varsóban megkezdődnek a kerekasztal-tárgyalások a hatalom és a Szolidaritás képviselői között. Ennek eredményeként került sor 1989. június 4-én a szocialista táboron belüli első, korlátozottan szabad választásra. A kétfordulós választáson a Szolidaritás jelöltjei elsőprő győzelmet arattak. A megalakult Szejmben júliusban egy szavazattöbbséggel Wojciech Jaruzelskit választották meg köztársasági elnöknek. Azt azonban sikerült megakadályozni, hogy a gyűlölt Czesław Kiszczak belügyminiszter kerüljön a kormány élére. Az ellenzéki Tadeusz Mazowiecki alakíthatott miniszterelnökként kormányt, amelyben öt kommunistának kellett helyet biztosítani. A változás ennek ellenére a korábbi hatalmi struktúrához képest óriási.

Ugyanezekben a hetekben Magyarországon is felgyorsulnak az események, amelyek középpontjában Nagy Imre és mártírtársai újratemetése áll. 1989. június 16-án a Hősök terén szinte minden lengyel ellenzéki erő képviselteti magát. Szalai Attila is elégedetten veheti őket számba, hiszen éveken át „futárként” járult hozzá a magyar és lengyel ellenzék közötti kapcsolatteremtéshez és -fenntartáshoz. „Embertömeg a horizontig. Órákon át hallgattuk az ötvenhatos áldozatok névsorát, majd a beszédeket. Anyám vize nagyon jól jött, égette a fejünket a nap. Vissza-visszatérően azon morfondíroztam, vajon Kádárnak van-e tévéje, s nézi-e, mi történik” – jegyzi meg némi elégtétellel a nagy nap eseményeit ismertető krónikájában.

A magyar történelemben is reménykeltő új korszak hajnalán, 1990. április 5-én költözött haza. „Jöttek a haverok, kipakoltunk anyámnál. A bútoraim a pincébe mentek, a könyvtáram – jócskán megszapordva – vissza a cselédszobába, ahonnan 14 éve elindult. [...] Tompa vagyok, nem találom a helyem. Úgy érzem magam, mint a tengerész, aki hosszú hajóút után a szárazföldön is támolyogva egyensúlyoz, mert a lába még a fedélzet imbolygásának képzetében él.”